

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2–92(092)

ПОЛЕМІЧНА ТВОРЧІСТЬ СТЕФАНІЯ ЗИЗАНІЯ ТА ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО: ТЕМАТИКА І ПРОБЛЕМАТИКА

Александрович Т.З., к. філол. н., доцент
Малинка М.М., старший викладач

*Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Немировича-Данченка, 2,
м. Київ, Україна*

aleks_t@i.ua

У статті розглядається тематика та проблематика полемічної прози Стефанія Зизанія та Івана Вишенського. Із цією метою аналізується вплив реформації та гуманізму на літературну творчість мислителів. У дослідженні порівнюється спільне та відмінне в трактуванні тематики та проблематики для обох письменників; підкреслюється думка, що мислителі опрацьовували ті дискусійні питання, які хвилювали сучасників, були актуальними для суспільства кінця XVI ст.

Автори стверджують, що зазначені вище полемісти виступали з гострою критикою тогочасної верхівки церкви та держави, обстоювали православну віру, вели мову про переважання зовнішньої обрядовості над внутрішньою в церковних канонах.

Дослідники співставляють утопічні держави, що створили українські мислителі протягом XVI – XVIII ст., проводячи паралелі із їх західноєвропейськими відповідниками. Авторі наполягають на тому, що утопічні ідеї Стефанія Зизанія та Івана Вишенського – це реакція на занепад України в кінці XVI ст. Також простежується думка, що вдале застосування художніх, стилістичних засобів, емоційності, цитування Святого Письма тощо допомагають різнобічно й опукло показати весь спектр тем і проблем, які піднімають на сторінках своїх творів письменники.

Ключові слова: гуманізм, реформація, духовність, тема, проблема, полеміка, утопія, релігія, церква.

ПОЛЕМИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО СТЕФАНИЯ ЗИЗАНИЯ И ИВАНА ВИШЕНСКОГО: ТЕМАТИКА И ПРОБЛЕМАТИКА

Александрович Т.З.
Малинка Н.Н., старший преподаватель

*Киевский национальный университет технологий и дизайна, ул. Немировича-Данченко, 2,
г. Киев, Украина*

В статье рассматривается тематика и проблематика полемической прозы Стефанія Зизанія и Івана Вишенського. С этой целью анализируется влияние реформации и гуманизма на литературное творчество мыслителей. В исследовании сравнивается общее и различное в трактовке тематики и проблематики для обоих писателей.

Авторы утверждают, что указанные выше полемисты выступали с острой критикой верхушки церкви и государства того времени, отстаивали православную веру, говорили о преобладании внешних обрядов над внутренними в церковных канонах.

Исследователи настаивают на том, что утопические идеи Стефанія Зизанія и Івана Вишенського – это реакция на упадок Украины в конце XVI в. Также прослеживается мысль, что удачное применение художественных, стилистических приёмов, эмоциональности, ссылок на Святое Письмо и т.д. помогают разносторонне показать весь спектр тем и проблем, которые поднимают на страницах своих произведений писатели.

Ключевые слова: гуманізм, реформація, духовність, тема, проблема, полеміка, утопія, релігія, церковь.

STEFAN ZIZANIY AND IVAN VYSHENSKY' POLEMICAL WORKS: TOPICS AND PROBLEMATICS

Aleksandrovyeh T.Z.
Malynka M.M.

Kyiv National University of Technologies and Design, Nemyrovych-Danchenko str., 2, Kyiv, Ukraine

The article focuses on the issue of topics and problematics of Stefan Zizaniy and Ivan Vyshensky' polemical works. The influence of the Reformation and humanism on the literary works of thinkers is analyzed. Spiritual search of writers threw them into the vortex of violent events related to the ideological struggle that took place on the Ukrainian territory in the late XVIth century. The authors consider this is exactly what made the meaning of polemical works deeper, topics, ideas and issues developed in the works of Ivan Vyshensky and Stefan Zizaniy more interesting.

Common and different in the treatment of subjects and issues for both writers is compared. It is emphasized that thinkers worked on those controversial issues that worried contemporaries and were topical for the society at the end of the XVI century. The researchers consider that theological topics and problems were of great importance for the thinkers.

The authors argue that the above polemicists criticized the highest ranks of church and state, defended the Orthodox faith, and were talking about the predominance of external rites over internal ones in church canons.

The researchers compare utopian states created by the Ukrainian thinkers during the XVI-XVIIth centuries and parallelize them with their western counterparts projecting the emergence of utopias in our literature in the XIX-XXth centuries in the future. The authors insist that the utopian ideas of Ivan Vyshensky and Stefan Zizaniy are the reaction to the decline of Ukraine in the late XVIth century. It is clearly indicated that successful use of artistic and stylistic means, in particular, gradations, repetitions, epithets, metaphors, antitheses, apostrophes and rhetorical questions, exclamations, etc., emotionalism, quoting the Bible, etc. help to vividly show the whole range of topics and issues raised by the writers in their works.

Key words: humanism, the Reformation, spirituality, topic, problematics, utopia, religion, church.

Кожний народ намагається зберегти власну ідентичність, код нації завдяки акумуляції та передачі наступним поколінням мови, культури, традицій, віри. Історично склалося так, що українцям упродовж розвитку й становлення як нації постійно потрібно було виборювати право на життя. Тому наш народ такої ваги надавали збереженню мови й релігії. Сторіччя намагань загарбників повернути душі людей до іншого віросповідання призвели до того, що в межах кордонів країни поряд проживали представники різних релігій, конфесій (католицизму, греко-католицизму, протестантизму, мусульманства, іудаїзму), проте домінуючим віросповіданням на державному рівні залишалося православ'я. Звичайно, таке сусідство не завжди було мирним: часи толерантного співіснування змінювалися кривавими періодами в історії України. Це можна віднести до періоду життя і творчості Івана Вишенського та Стефанія Зизанія, коли на наших теренах розгорнулася боротьба за душі українців. Найяскравішим проявом цієї суперечки стали полемічні твори, котрі засвідчили про глибинність розуміння проблеми письменниками та блискуче володіння словом. М.Грушевський писав: «Полеміка відкрила очі на глибоке провалля, яке зарисувалося між тими, що перейшли під зверхність римської церкви, й тими, що зісталися вірними церкви східній. Ті різниці – витвір тисячолітнього відмінного культурного і суспільно-політичного життя, що розвело світ західний і східний, римський і візантійський» [4, с. 211].

Представниками когорти талановитих українських полемістів були Іван Вишенський та Стефаній Зизаній, особливості творчості яких крізь призму тематики й проблематики розглядатимуться в даній статті.

Дослідженням творів вищевказаних письменників займалися такі науковці, як В.Шевчук, Л.Андрусів, Л.Худояр, М.Грушевський, П.Білоус та ін. Проте багатогранність таланту Стефанія Зизанія та Івана Вишенського, що яскраво проявився у тому числі й в проблемах, ідеях, образах, темах літературних творів, дозволяє стверджувати – вони залишаються актуальними сьогодні, інколи навіть злободенними для сучасного читача.

Ідеї, що їх сповідували і Іван Вишенський, і Стефаній Зизаній, безпосередньо пов'язані з реформацією та гуманізмом, що в той період стрясали Європу. Реформація спростила і демократизувала церкву, поставила внутрішню особисту віру вище за прояв зовнішньої релігійності та обрядовості. У країнах, де вона перемогла, церква підпала під залежність від держави, користувалася значно меншою владою, що полегшувало розвиток науки і світської культури. Своє завдання представники Реформації вбачали, вважають автори праці «Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – поч. XVII ст.)», у боротьбі проти панівної церковної влади, секуляризації суспільства, намагалися «відродити первісне християнство через організацію громад, побудованих на засадах рівності, братства, любові до ближніх» [6, с. 69]. Відгомони Реформації знаходимо і в українській тогочасній літературі. Українські мислителі не сприйняли Реформацію в західноєвропейському варіанті, але це не заважало їм вдало використовувати її надбання для відродження східного православ'я. Водночас українські реформатори розробляли різноманітні концепції, ідеї, заглиблюючись у східнослов'янську духовність [6, с. 131]. Зокрема, це помітно у творчості Мартина Броневського, Івана Вишенського, Йоаникія Галятовського, Стефанія Зизанія, Мотовила, Валентина Негалевського, Клирика Острозького, Григорія Сковороди, Василя Суразького, Кирила Транквіліона-

Ставровецького, Василя Тяпинського та ін., котрі внутрішню, справжню віру, яка керує думками і вчинками людей, ставили значно вище за будь-які прояви зовнішньої обрядовості, у тому числі й церковної.

Українські письменники-полемісти XVI – XVIII ст. групувалися довкола братств, у діяльності яких панували реформаційні ідеї, що були породжені народно-визвольною боротьбою. Вони спрямовували свої вчення не лише проти католицької та протестантської церков, а також і проти православної, насамперед це стосувалося аморальності, лицемірства, неучтва тих церковників, котрі жили в розкошах та розпусті і неспроможні були захищати інтереси простого народу та віровчення. Однак, у братському середовищі панували не лише реформаційні тенденції, а й гуманістичні [7, с. 72].

Взаємно перехреснюючись у певних питаннях, у своїй основі вони все ж таки були відмінними. Так, проблеми людського буття розглядалися в обох течіях. Але гуманісти вважали, що гармонійною є та людина, в якій поєднані душа з тілом. А реформатори відстоювали погляди, що тіло є джерелом зла, досконалий лише дух у людині [7, с. 72].

Різне ставлення у реформаторів і гуманістів до віри й церкви. Реформатори гостро критикували церкву та її верхівку, але не заради знищення, а задля створення іншої, оновленої церкви. (Так, Григорій Сковорода у своїх творах перевагу віддавав духовній релігії над релігією обрядовою. З подібним твердженням можна зустрітися «у раціоналістичних ересьях XIV – XVII ст., згодом воно поглиблене у Феодосія Косого. Найширший розвиток ця теза знайшла в теоретиків європейської Реформації. В Україні її пропагував Стефаній Зизаній» [8, с. 46].) Натомість гуманісти жили у гущі світських подій, не пориваючи із церквою. Іноді навіть зверталися до неї, використовуючи її у власних політичних або ідеологічних цілях [7, с. 72].

Тернистим і непростим був літературний шлях Стефанія Зизанія: його думки не завжди розуміли й сприймали сучасники завдяки їхній відмінності від канонів, встановлених церквою, а також гострій непримиренній критиці проти верхівки держави і церкви. Основними темами та проблемами творів Стефанія Зизанія були збереження віри та духовності народу, боротьба між Ісусом Христом і Антихристом, істини та неправди, відокремлення церкви від держави. Письменник засуджував примусову політику окатоличення українців, виступав проти насильства як такого, вважаючи, що словом і особистим прикладом можна переконати людей [5, с. 1].

Так, у «Казанні святого Кирила, патріарха єрусалимського, про антихриста» викладені погляди Стефана Зизанія на богословські проблеми: «тринітарне питання, христологію, відношення тіла й душі» тощо, які не збігалися з офіційною точкою зору церкви. Мислитель тлумачив канонічні твори з раціоналістичних позицій. Він вважав неприйнятним використання символічних форм розуміння таїнств віри, бо це суперечило Біблії й розуму [1, с. 89].

Своєрідним було розуміння Стефанієм Зизанієм постаті Ісуса Христа. Мислитель вважав, що Син Божий не може бути заступником людей перед Богом, тому що це велике приниження, оскільки він сам має божественну владу. «Його бачення природи другої особи Трійці дуже близько нагадує вчення Социна, яке пов'язувало Христа з людською природою і божественною владою. У соціальному плані це твердження відроджувало демократичні ідеї раннього християнства та пізніших його відгалужень про святість усіх мирян. Звідси його реформаційне спрямування, бо вело до заперечення необхідності церковної ієрархії» [1, с. 89].

Стефаній Зизаній обстоював принцип соборності. Вважав, що віруючі миряни повинні контролювати священників, брати участь в управлінні церквою й мати право голосу у справах віри. Мислитель був прихильником активної протидії соціальному,

національному й духовному гнобленню українського народу з боку польської королівської влади. За межі християнських уявлень виходили погляди Стефанія Зизанія про неподільність «душі від тіла, про смерть душі разом із тілом та її спільне з тілом воскресіння перед Страшним судом. Така точка зору вела до заперечення чистилища, раю і пекла, а також основоположної релігійної тези про безсмертя душі» [9, с. 80–81].

Неординарною й суперечливою у власних поглядах, а отже, у їхньому прояві в літературній творчості («Викриття диявола-миродержця», «Послання до всіх обще, в Лядській землі живущих», «Книжка» тощо) є постать Івана Вишенського. Духовні пошуки письменника кидали його у вир бурхливих подій, які безпосередньо були пов'язані з ідейною боротьбою, що розгорнулася на українських теренах наприкінці XVI ст.

Намагання віднайти правильну духовну стежку призвели до тісної співпраці з братським рухом після того, як Іван Вишенський відійшов від католицьких та реформаторських кіл. Причому й тут пізніше полеміст не відчував повного порозуміння, хоча користувався неабияким авторитетом серед братчиків [11, с. 204]. Його повернення з Афону не сприйняли як появу ватажка, героя, не оцінили утопічної ідеї про суспільство, що складалося з громад, подібних до ранньохристиянських, заснованих на соціальній рівності. У такому соціумі немає ні царів, ні панів. Жителі морально очищені, освітлені спільною вірою, сповідують ідею простоти як найвищу мудрість [11, с. 212]. Утопічне суспільство Івана Вишенського подібне до подібних ідей Т.Мора («Утопія»), Т.Кампанелли («Місто Сонця»), Григорія Сковороди («Горная республіка»), Якова Козельського, Стефанія Зизанія. Ідеальним суспільством Григорій Сковорода вважав «Горную республіку», де всі люди духовно просвітлені, радісні, рівноправні. Сучасник філософа Яків Козельський також висуває свій ідеал держави, який дещо перегукується з республікою Григорія Сковороди: у такому суспільстві всі люди – рівноправні громадяни, зобов'язані працювати 8 годин на добу [2, с. 62]. Про рівність, але конфесійну, усіх релігійних громад веде мову і Стефаній Зизаній. Основною тематикою його творів (зокрема, «Катехізису») є критика церков (причому і католицької, і православної), передусім її верхівки, а також зазіхань Папи Римського на християнський світ [10, с. 86–87]. Позиції українських мислителів – Івана Вишенського, Стефанія Зизанія, Григорія Сковороди, Якова Козельського – були реакцією на занепад України в кінці XVI – XVIII ст. як духовний, так і політичний, коли держава втратила свободу, систему освіти, культури, український народ поступово ставав нацією занепалих [12, с. 37].

Про ідеальне суспільство мріяли українські письменники і пізніше. В.Шевчук вважає, що найвдаліше це вдалося зробити І.Котляревському в «Енеїді». Герой твору «має свої стосунки з небом, богами, природою, в ньому борються добрі й лихі нахили, він оглядає різні землі, спускається в пекло, бачить людину через історію, тобто оглядає її в часі, і нарешті використовує елемент утопічний – образ світлого міста, яке прагне збудувати Еней» [12, с. 45]. Утопічне суспільство у XX ст. спробував створити на сторінках свого роману «Сонячна машина» й В.Винниченко.

Однією із ключових проблем літературної творчості Івана Вишенського є постійна боротьба між істиною та неправдою. Істина повинна виступати метою людського життя, тим, чого кожен із нас повинен прагнути досягти, позбавляючись від облуди й брехні навколишнього світу [11, с. 209].

Дотичною до боротьби між істиною та неправдою виступає тема чистилища, яке, на думку Івана Вишенського, католики вигадали навмисно, щоб вести неправедний спосіб життя на Землі, маючи надію на прощення в потойбічному світі через чистилище [11, с. 209]. Мислитель вважає, що чистилищем повинно стати саме життя, де завдяки самовдосконаленню, простоті, навіть аскетизму, людина позбавлятиметься від

непотрібного їй зовнішнього нашарування, очищатися. Далі письменник розвиває думку, що «унія виникла, – бо православні владики відійшли від ідеалу первинної чистоти, а звабилися на лихі принади світу» [11, с. 210]. Отже, високо моральною може бути лише духовна особистість. На основі цього полеміст вибудовує узагальнений образ ченця – звичайної ззовні, непоказної, проте мудрої та глибокої всередині людини. Варто зазначити, що сам мислитель вів постійну внутрішню боротьбу, намагаючись позбутися усіх рис і думок світської особи, натомість стати глибоко духовним, вести аскетичний спосіб життя на Афоні [3, с. 230].

Зустрічаємося ми на сторінках творів Івана Вишенського і з апологією глупоти, яка з'явилася через брак розуму, що призвело людину до падіння [11, с. 211]. На думку мислителя, повернення до глупоти – це повернення до чистоти, смиренності. Адже людина повинна відійти від надмірної розкоші, зарозумілості, духовного гниття, жити просто й мирно [11, с. 211].

Своєрідною для письменника є тема раю, який він уявляє в образі золотого тисячолітнього царства. Його (царства) можна досягти лише через самовдосконалення, збудувавши всередині себе церкву. «Церква є земне небо, образ і подіб'я горньому, небесному... Отут посередині є посаджене... розумне дерево вічного життя, яке завжди творить плід віри – безсмертя» [11, с. 212].

Хвилювала полеміста і проблема збереження слов'янської мови, наголошуючи на тому, що вона наймиліша Богові, бо не містить хитрості, марнославства. «Латинская же злоковарная душа, ослѣпленная и насыщенная поганскими тщеславными и гордыми догматы, – Божія премудрости и разума духовного, смиренія, простоты и беззлобія вмѣстити не можетъ» [цит. за: 4, с. 151].

Розкриттю тематики та проблематики (богословських, самовдосконалення, глупоти, збереження слов'янської мови тощо) в полемічних творах Іванові Вишенському допомагали простота і ясність думок, експресивність і емоційність, іноді навіть екзальтованість, використання цитування, мотивів, образів зі Святого Письма, багатство художніх та стилістичних засобів (зокрема, градацій, повторів, епітетів, метафор, антитез, риторичних звертань, запитань, окликів тощо) [3, с. 231–232].

Проаналізований вище матеріал дає підстави стверджувати, що і Стефаній Зизаній, і Іван Вишенський у своїй творчості в першу чергу розробляли ті проблеми, які хвилювали сучасників. Звичайно, що потрактування схожих тем, ідей, образів інколи відрізнялися. Для обох письменників ключовими виступали богословські теми та проблеми, зокрема боротьби істини з неправдою. Так, Іван Вишенський наполягав, що досягнення істини повинно стати метою людського життя. У цьому, на думку мислителя, допоможе чистилище, яким повинно стати земне існування, де за допомогою самовдосконалення, простоти, можна очиститися. Стефаній Зизаній уособлює змагання між істиною і неправдою як боротьбу між Христом і Антихристом. Обидва полемісти виступали з гострою критикою тогочасної верхівки церкви та влади, обстоювали православну віру, вели мову про переважання зовнішньої обрядовості над внутрішньою в церковних канонах. І в Івана Вишенського, і у Стефанія Зизанія наявні утопічні ідеї як реакція на занепад України в кінці XVI ст. Тогочасне суспільство автори хотіли би бачити подібними до ранньохристиянських громад, що ріднить їх із європейськими реформаторами. Обом письменникам притаманне мовне багатство творів, яке реалізується завдяки грамотному використанню художніх, стилістичних засобів, емоційності, посиленням на Святе Письмо тощо.

Безперечно, що в межах однієї розвідки важко розкрити всю глибину літературної спадщини Стефанія Зизанія та Івана Вишенського. Їхня творчість невичерпна для науковців і потребує і в подальшому ґрунтовних досліджень. Проте можна із впевненістю

стверджувати, що полемісти є представниками свого часу, виразниками проблем, які хвилювали тогочасне українське суспільство, мислителями, які протидіяли гнобленню народу, вірили у відродження України як держави і українців як високо духовної нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусів Л. З. Роль реформаційно-єретичних ідей у становленні раціоналістичного світогляду доби українського Відродження / Л. З. Андрусів // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – №19. – С. 86–91.
2. Білич Т. А. Світогляд Г.С. Сковороди / Т. А. Білич. – К. : Вид-во КДУ, 1957. – 112 с.
3. Білоус П. В. Історія української літератури XI – XVIII ст.: Навч. посіб. / П. В. Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 424 с. (Серія «Альма-матер»)
4. Грушевський М. С. Твори: У 50 томах / М. С. Грушевський; [редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін.; голов. ред. Г. Папакін]. – Львів : Світ, 2002. – Т. 23: серія «Монографічні історичні праці» / упор. М. Капраль, А. Фелонюк. – 2014. – 632 с.
5. Нероба В. Стефан Зизаній – ідеолог православного протестантизму [Електронний ресурс] / В.Нероба // Путь: Інтернет-газета. – Режим доступу: <http://www.asd.in.ua/archives/1188317517>
6. Нічик В. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – поч. XVII ст.) / Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. – К. : Наукова думка, 1990. – 380 с.
7. Нічик В. М. Філософські попередники Сковороди / В. М. Нічик // Філософська думка. – 1985. – №2. – С. 69–80.
8. Паласюк Г. Природна релігія та церква у системі поглядів Г.Сковороди / Г. Паласюк // Мандрівець. – 1998. – №1. – С. 44–47.
9. Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник / В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К. : Пульсари, 2002. – С. 80–81.
10. Худояр Л. Поняття правової рівності в українській політико-правовій думці XVI – XVIII століть / Л. Худояр // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. – № 11. – С. 85–89.
11. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. / В. Шевчук. – К. : Либідь, 2004. – Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко. – 400 с.
12. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII ст.: У 2-х кн. / В. Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.

REFERENCES

1. Andrusiv, L.Z. (2009), Rol reformatsiino-ieretychnykh idei u stanovlenni ratsionalistychnoho svitohliadu doby ukrainskoho Vidrozhennia [The role of the Reformation and heretical ideas in the development of rational world view of the Ukrainian Renaissance], Scientific Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University, №19, pp. 86–91.
2. Bilych, T.A. (1957), Svitohliad H.S. Skovorody [H.S. Skovoroda's worldview], Kyiv, Ukraine.
3. Bilous, P.V. (2009), Istoriiia ukrainskoi literatury XI – XVIII cetruries: tutorial [History of Ukrainian literature of the XI-XVIIIth centuries: the Textbook], Kyiv, Ukraine.
4. Hrushevskiy, M.S. (2014), Tvory: U 50 tomakh. T. 23: seriia „Monohrafichni istorychni pratsi” [Works: in 50 volumes / [editorial board: G. Papakin, I. Gyrych etc.; head editor G. Papakin]. – V.23: a series of "Historical monographic works" / compiler M. Kapral, A. Felonyuk], Svit, Lviv, Ukraine.
5. Neroba, V. Stefan Zyzanii – ideoloh pravoslavnoho protestantyzmu [Stefan Zyzaniy – ideologist of orthodox Protestantism], available at <http://www.asd.in.ua/archives/1188317517>

6. Nychyk, V.M., Lytvynov, V.D., Stratii, Ia.M. (1990), Humanistychni i reformatsiini idei na Ukraini (XVI – poch. XVII st.) [Humanistic and Reformation ideas in Ukraine (XVIth – beg. XVIIth centuries)], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
7. Nychyk, V.M. (1985), Filosofski poperednyky Skovorody [Philosophical predecessors of H.Skovoroda], Philosophical Thought, №2, pp. 69–80.
8. Palasiuk, H. (1998), Pryrodna relihiia ta tserkva u systemi pohliadiv H.Skovorody [Natural religion and the church in H. Skovoroda's views], Pilgrim, №1, pp. 44–47.
9. Filosofska dumka v Ukraini: Bibliografichni slovnyk [Philosophical thought in Ukraine: Bibliographical Dictionary] (2002), Pulsary, Kyiv, Ukraine.
10. Khudoiar, L. (2011), Poniattia pravovoi rivnosti v ukrainskii polityko-pravovii dumtsi XVI – XVIII stolit [The concept of legal equality in the Ukrainian political and legal thought of the XVIth – XVIIIth centuries], Journal of Kiev Law University, № 11, pp. 85–89.
11. Shevchuk, V. (2004), Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI – XVIII cetruries: U 2 kn. Kn. 1: Renesans. Ranie Baroko [The Roxelany Muse: the Ukrainian Literature of 16th to 18th Centuries in 2 Volumes: Vol. 1. Renaissance. Early Baroque], Lybid, Kyiv, Ukraine.
12. Shevchuk, V. (2005), Muza Roksolanska: Ukrainska literatura XVI – XVIII cetruries: U 2 kn. Kn. 2: Rozvynene baroko. Piznie baroko [The Roxelany Muse: the Ukrainian Literature of 16th to 18th Centuries in 2 Volumes: Vol. 2. Developed Baroque. Late Baroque], Lybid, Kyiv, Ukraine.